

„ხუთჯვრიანი მონეტა“ – სამეცნიერო ციტირება და მისი საფრთხეები

მაია პატარიძე

ილიას სახელმწიფო უნივერსიტეტი
mpataraidze@hotmail.com

2022 წელს მეცნიერებათა აკადემიის მაცნეში (N1) გამოქვეყნდა აღმოსავლეთმცოდნეობის ინსტიტუტის კონსულტანტის ნინო ჯაველიძის წერილი: „დავით აღმაშენებლისა და ჯვაროსნების „თანააღმშობის“ შესახებ“, სადაც ავტორმა შემოგვთავაზა ჩემ მიერ 2022 წელს გამოქვეყნებული წიგნის, უფრო ზუსტად კი ერთი ქვეთავის – „დავით IV-ის საგარეო პოლიტიკური ვექტორი მეფის გამოსახულებიანი მონეტების მიხედვით“ (პატარიძე 2022: 96-110) კრიტიკა. ნ. ჯაველიძე უარყოფს დავით აღმაშენებლისა და ჯვაროსნების პოლიტიკურ მოკავშირეობას; ამასთანავე, თავის წერილში, უმეტეს ადგილს უთმობს საქართველოს „სეფე დროშის“ წარმომავლობას და დიდი მონდომებით მეკამათება და უარყოფს დავითის გამოსახულებიანი მონეტის რევერსზე ხუთჯვრიანი დროშის გამოსახვას, იმ დროს, როდესაც არც დროშა და მით უმეტეს მონეტაზე მისი არსებობა ჩემს ნაშრომში გაკვრიტაც (!) კინახსენებიარ გახლავთ. კრიტიკის აბსურდულობიდან გამომდინარე, თავდაპირველად დავფიქრდი კიდევ საპასუხო წერილის აუცილებლობაზე, მაგრამ დავინახე მკითხველის შეცდომაში შეყვანის მცდელობა, რასაც უკომენტაროდ ვერ დავტოვებდი.

პირველ რიგში, მინდა ყურადღება გავამახვილო ნ. ჯაველიძის წერილის სათაურზე: „დავით აღმაშენებლისა და ჯვაროსნების „თანააღმშობის“ შესახებ“. აქ ერთი სიტყვაა საყურადღებო – „თანააღმშობა“. შესანიშნავი ქართული სიტყვაა „თანაღმშობა“, ჩემს ნაშრომში გაპარული კორექტურის გამო არარსებულ სიტყვა „თანააღმშობად“ იქცა. ნ. ჯაველიძემ ეს ფორმა პირდაპირ გადმოიღო, მიუხედავად იმისა, რომ წინადადების კონტექსტი სწორედ თანაღმშობას (თანაგანცდას) გულისხმობდა და არა გაუგებარ თანააღმშობას. თუ სტატიის ინგლისურ სათაურს გავეცნობით, იქ თითქმის ყველაფერი რიგზეა, რადგან ამ სიტყვის არსი იკითხება. თუმცა შემდგომ, წერილში ისეთ კონტექსტშია ნახსენები, რომ „თანაღმშობის“ შინაარსი თავდაყირა დგება. მივყვით ციტატას:

უნდა ვახსენოთ მ. პატარიძის მიერ შემოთავაზებული ვარიაცია ერთიანი იერსახის მქონე ქართულ-ჯვაროსნული დროშების თაობაზე. ავტორი შენიშნავს, რომ დავით აღმაშენებელსა და ჯვაროსნებს ერთმანეთის მიმართ მხოლოდ თანააღმშობის სურვილი არ აკავშირებდათ-ო. „თანააღმშობით“ მკვლევარი, ალბათ, გულისხმობს იმას, რომ დავით აღმაშენებელს და ჯვაროსან მეფეებს ერთნაირი, „ხუთჯვრიანი“ ნიშნით გამოსახული დროშები უნდა ჰქონოდათ. საკითხავია, რატომ უნდა ვიგულისხმოთ აღმაშენებლის „ხუთჯვრიანი“ მონეტის მიხედვით, რომ მეფემ საქართველოს სეფე დროშაზე ასეთივე სიმბოლო გამოასახვინა?! (ჯაველიძე 2022: 209-210)

როგორც ჩანს, ნ. ჯაველიძე თვლის, რომ თანაღმშობა ერთნაირი დროშების – აღმშობის ქონას ნიშნავს. მაშინ გაუგებარია რას ნიშნავს მისივე წერილის სათაურის ინგლისურ ვარიანტში სიტყვა „fellowship“. როგორც ჩანს, ტექსტის ინგლისურად მთარგმნელმა იცოდა სიტყვა თანაღმშობის მნიშვნელობა. ნ. ჯაველიძე რომ გაცნობოდა მთარგმნელს, შესაძლოა, შეცდომა თავიდან აერიდებინა. ამისათვის, საკმარისი იქნებოდა გუგლის საძიებო ველში ჩაენერა ეს სიტყვა (ამ ხერხს ხომ ხშირად მიმართავს და სხვადასხვა ლიტერატურის დამოწმებისას, ის ინტერნეტიდან იშველიებს ბმულებს), სადაც აღმოაჩენდა მის ზუსტ განმარტებას:

თანაღმშობა – ზნეობრივი სათნოება, რომელიც ადამიანს ღმრთისა და მოყვასის წინაშე მის მოვალეობათა აღსრულებისკენ უძღვება და პატივისცემის, გულმონწყალებისა და თანაგანცდის გრძნობებით საზრდოობს (<http://www.nplg.gov.ge/gwdict/index.php?a=term&d=16&t=764>).

ეს არ არის ერთადერთი შემთხვევა, როდესაც მკვლევარი ნაშრომს აკრიტიკებს იმ იდეების გამო,

რომლებიც ჩემ მიერ დაწერილ წიგნში უბრალოდ არ იძებნება და ისინი მხოლოდ მისი წარმოსახვისა თუ ტექსტის სრულიად თავისებური ინტერპრეტაციის შედეგია. საქმე ეხება ხუთფიგურული კომპოზიციის ხუთჯვრიან დროშად გამოცხადებას, რასაც არა თუ ირიბად არ მივანიშნებ, არამედ კატეგორიულად ვემიჯნები (!). მკითხველის ყურადღება მიიწვიებს მივსაყრო ტერმინს „ხუთჯვრიანი მონეტა“. ნუმიზმატიკის დარგში 30 წლის მუშაობის განმავლობაში მსგავსი ტერმინი არ შემხვედრია, არათუ არ გამომიყენებია. პატივცემული მკვლევარი ცდილობს მკითხველი შეიყვანოს შეცდომაში და კრიტიკას იწყებს სიცრუით. ძნელია ვიმსჯელო, ეს ტყუილი აღქმის თავისებურებითაა ნასაზრდოები თუ შეგნებულადაა მოყვანილი.

ზემოთ მოყვანილ ციტატაშიც და შემდგომ, სტატიის ძირითად ნაწილში (სულ სტატია 14 გვერდიანია და აქედან 8 გვერდი (გვ. 203-211 – ამ თემას ეხება!) ავტორი საუბრობს ჩვენი ქვეყნის სეფე დროშის ვიზუალურ კომპოზიციაზე და მის წარმომავლობაზე. გამოცანად რჩება, რა საერთო აქვს აღნიშნულ საკითხს ჩემს წიგნთან.

მოვიყვან კიდევ ერთ ციტატას:

მონოგრაფიის გაცნობისთანავე ცხადდება, რომ მას (მ.პ.) „თავისებურად“ ესმის სეფე დროშის იერსახის საკითხი, ხოლო მონეტის „ხუთჯვრიანი“ სიმბოლიკის გაჩენის მიზეზებთან დაკავშირებით მისი კვლევა არაერთ კითხვას აჩენს, თანაც ისე ჩანს, თითქმის მისთვის სეფე დროშის შექმნის ისტორია არანაირად არ უკავშირდება ქართული დროშათმცოდნეობის ტრადიციულ, მყარად ჩამოყალიბებულ წესებს. ამიტომ გადავწყვიტეთ ვუპასუხოთ ავტორს და წარმოვაჩინოთ ჩვენეული თვალთახედვა „ხუთჯვრიან“ მონეტასთან და, შესაბამისად, სეფე დროშის იერ-სახესთან დაკავშირებით (ჯაველიძე 2022: 198).

პასუხის გაცემა აქ ფაქტობრივად შეუძლებელია, რადგან კიდევ ერთხელ განვმარტავ, რომ მსგავსი არაფერი დაწერილა ჩემს ნაშრომში. ზემოთ დავსვი კითხვა, შეგნებულად ცდილობს თუ არა ავტორი საზოგადოების შეცდომაში შეყვანას? ვფიქრობ, ამ კითხვას ნინო ჯაველიძის ნაშრომის სტრუქტურა სცემს პასუხს. კერძოდ, ის საკვანძო საკითხები, რომელზეც ავტორს კრიტიკული მოსაზრებები აქვს, მოყვანილია ჩემი ნაშრომიდან ზუსტი ციტატებით; ე. წ. სეფე დროშის და „ხუთჯვრიანი მონეტის“ თემა ერთადერთია, რომელსაც ვერ ციტირებს წიგნიდან, იმ უბრალო მიზეზის გამო, რომ მსგავსი რამ ნაშრომში არ წერია. რაც შეეხება „ხუთჯვრიან მონეტას“, ტერმინის უზუსტობაზე უკვე მოგახსენეთ, თუმცა ნ. ჯაველიძის დიდი მონდომება დავითის მონეტაზე არსებული იკონოგრაფიული სიუჟეტი გაეხადა ხუთჯვრიანი დროშა, შემდგომ ეს წიგნის ავტორისთვის გადაებრალებინა და კრიტიკული წერილი მიეძღვნა, სამეცნიერო დისკუსიის სფეროს სცილდება და სჯობს შეფასებისგან თავი შევიკავო.

განვმარტავ, რომ ნ. ჯაველიძისგან და მის მიერ დამოწმებული ცილა ღვაბერიძისგან (ღვაბერიძე 2016/2017: 44-58) განსხვავებით, ხუთფიგურული კომპოზიცია ჩემთვის ხუთჯვრიანი დროშა არ არის! თუ რას შეიძლება ეს კომპოზიცია ნიშნავდეს, ამაზე სხვა ნაშრომში მაქვს ვრცლად საუბარი და მისი გაცნობა ავტორსაც და მკითხველსაც შეუძლია (პატარიძე 2021 : 329-356).

ნ. ჯაველიძე თავის ნაშრომში ცდილობს ჩემ მიერ წარმოდგენილი იკონოგრაფიული კვლევა ეჭვის ქვეშ დააყენოს, რომლის თანახმადაც დავითის მონეტის რევერსის გამოსახულება ჯვაროსანთა სიმბოლიკის გამოცხადებაა. მკვლევარს მაგალითად მოყავს სავოიას ჰერცოგის შარლ ემანუელ I-ის (1580-1630) მონეტა. თავი რომ გავანებოთ ჯვრების იკონოგრაფიულ სხვადასხვაობას, რადგანაც შარლ-ემანუელის მონეტაზე გამოსახული ჯვარი რადიკალურად განსხვავებულია (ჯაველიძე 2022: 205) დავითის მონეტაზე აღბეჭდილი ჯვრისგან, ამ ნაწილში ყველაზე მძიმე ისტორიული კვლევის მეთოდოლოგიის გვერდის ავლაა: ნ. ჯაველიძე 1118 წელს მოჭრილ მონეტას ადარებს XVI საუკუნის მონეტას?! ასევე უცნაურია ავტორის მიერ აქემენიდურ მონეტებზე წარმოდგენილი შტანდარტის დაკავშირება ხუთჯვრიან კომპოზიციასთან. საინტერესოა ავტორის ხედვა შტანდარტთან დაკავშირებით. აქემენიდურ მონეტებზე წარმოდგენილი შტანდარტი, რომლის ვარიანტული სახესხვაობა ქრისტიანულ სამყაროში ლაბარუმი, ავტორის აზრით, ასევე უკავშირდება ხუთჯვრიან კომპოზიციას და ცდილობს დაამტკიცოს, რომ ის ქართულ მართლმადიდებლურ სამყაროში ვერ მოხვედებოდა, რადგან „ხუთჯვრიანი“ ნიშანი არსით არის კათოლიკური სიმბოლო და იგი

დამახასიათებელი არ გახლავთ მართლმადიდებლური სამყაროსთვის. ავტორს დავეთანხმები, რომ „ხუთჯვრიან“ აქემენიდურ შტანდარტს ნამდვილად ვერ მოვიძიებთ ჩვენი ქვეყნის ქრისტიანული მატერიალური კულტურის ძეგლებზე, მაგრამ ქართულ კედლის მხატვრობასა და ნუმიზმატიკურ წყაროებშიც არა ერთი შემთხვევა გვაქვს ლაბარუმის, მათ შორის ჯვრიანი ლაბარუმის – დაფიქსირების.

ნ. ჯაველიძის ნაშრომის გაცნობისას შთაბეჭდილება გვრჩება, რომ მას სურვილი აქვს დისკუსია წარმართოს რაღაც აკვიატებულ იდეაზე, ისე, რომ ამის საბაბს განსახილველი ნაშრომი არ (ვერ) აძლევს. მიუხედავად ამისა, მკვლევარს იმდენად მწველი სურვილი აქვს დავითის მონეტის რევერსის იკონოგრაფია დაუკავშიროს ხუთჯვრიან კომპოზიციას, შემდგომ კი საქართველოს სახელმწიფო დროშის ისტორიას, რომ გზადაგზა წარმოუდგენელ შეცდომებს უშვებს: იქამდე, რომ მან გადაწყვიტა გადაეწერა ქართული ისტორიოგრაფია. კერძოდ, ჯვაროსნებისა და ქართველების ურთიერთობა დაეყვანა იქამდე, რომ თითქმის ქართველები ლათინთა სახელმწიფოს შესახებ მხოლოდ ინფორმირებული იყვნენ. უფრო მეტიც, ავტორი ფიქრობს, რომ ისეთ დიდ პოლიტიკოსს როგორც დავითია, შეუძლებელია საერთო ჰქონოდა მარგინალ ჯვაროსნებთან, რადგან ავტორის აზრით:

ბერძენთა ჩვილთა შამფურებზე წამოგება, რაც გახლდათ სიმბოლური გამოხატულება მართლმადიდებლური ქვეყნების მიმართ ჯვაროსანთა იდეოლოგიური პოლიტიკისა, საქართველოს სამეფო კარისთვის ცნობილი გახდებოდა არა მხოლოდ მსტოვართა ინსტიტუტის თუ სხვა საძიებო საშუალებით (ჯაველიძე 2022: 200).

რა საერთო ჰქონდა ძლევა მოსილ მეფეს ჯვაროსნებთან, ამაზე წყაროები გვიამბობენ, მაგრამ საქმე ის გახლავთ, რომ მათ არ ენდობა ნ. ჯაველიძე. ის კრიტიკულად აღნიშნავს, რომ ნაშრომში არ არის დამოწმებული ქართული წყაროები და რატომღაც მხოლოდ ლათინური წყაროები მომყავს, ოღონდ ამ წყაროებიდან მხოლოდ და მხოლოდ ორდერიკ ვიტალისის ცნობაზე ამახვილებს ყურადღებას. თუმცა, ამ წყაროს დევალვაციით (სხვა სიტყვა ნამდვილად არ შეეფერება), მკვლევარს ქართველი და კილიკიელი მეფის მიერ ჯვაროსანთა დახსნა მხოლოდ გაჭირვებული ადამიანების ხელის გამართვამდე დაჰყავს და ყოველგვარი პოლიტიკური ქვეტექსტის დანახვაზე უარს ამბობს.

საყურადღებოა, რომ ნ. ჯაველიძე რატომღაც გვერდს უვლის ნაშრომში დამოწმებულ სხვა ავტორებს. მაგალითად, ფულხერიუს შარტრელს („იერუსალიმის აღება“) და, რაც მთავარია, თითქმის ერთი საუკუნის წინ ზურაბ ავალიშვილის მიერ პარიზში გამოქვეყნებული ჯვაროსნული ლაშქრობების მათიანეთა კრებულში შეტანილ ლათინურ ქრონიკას *Gesta Francorum Iherusalem expugnantium*, რომელსაც ბოლოში ერთვის ბალდუინის პანეგირიკი, დავით აღმაშენებლის შესახებ ცნობებით. როგორ უნდა გავიგოთ ეს მიდგომა? თუ ქართული საისტორიო წყაროები საფუძვლიან ინფორმაციას არ გვაძლევს ამა თუ იმ მოვლენაზე, უცხოური წყაროები უნდა უგულებელვყოთ? ამ შემთხვევაში რა დარჩება ჩვენი ქვეყნის ისტორიიდან?

ნ. ჯაველიძემ თავის წერილში სცადა სიახლე შეეტანა ნუმიზმატიკის საფუძვლებშიც. კერძოდ, ეს ეხება მსოფლიოს წამყვანი ვალუტის დეფინიციას. ქალბატონმა ნინომ, ერთი მხრივ, გადაწყვიტა ჯვაროსნების როლი მსოფლიო პოლიტიკაში დაემცირებინა, მაგრამ ამავედროულად შეეცადა, რომ მათ მიერ მოჭრილი ფული მსოფლიოს წამყვან ვალუტად ეჩვენებინა. აქაც, გაუგებარი მეთოდოლოგიით, მაგალითებად მოჰყავს XIII-XIV საუკუნის მონეტები (ჯაველიძე 2022: 208) ერთ ადგილას ახსენებს XI საუკუნის მონეტას, რომლის გრაფიკა აქვს დამოწმებული, რომელიც, როგორც თავად აღნიშნავს, გორეოში ნაპოვნი მონეტაა. სურათზეც გარკვევით ჩანს, რომ ეს უტილიტარული დანიშნულების, სავარაუდოდ, სამკაულად (ან ავგაროზად) გამოყენებული მონეტაა (?), უფრო ზუსტად მონეტის გრაფიკა, რომლის ქრონოლოგიის დადგენა არც ისე მარტივია და კომპლექსურ კვლევას საჭიროებს. მკვლევარი ამ მონეტების მოშველიებით კი ადგენს:

ცხადდება სრულიად სხვა, მ. პატარიძის თვალსაზრისის საპირისპირო სინამდვილე. ჯვაროსნულ ეპოქასა და მის შემდგომაც (XVI ს-მდე) დასტურდება, რომ ევროპის სახელმწიფოთა მეფენი და მახლობელი აღმოსავლეთის კათოლიკი მეფე-მთავრები წრიდნენ და იყენებდნენ „ხუთჯვრიან“ საფასეებს (ჯაველიძე 2022: 209).

ამის მიზეზად ის სავაჭრო ინტერესებს ასახელებს. რა შეიძლება ითქვას? როგორც ვხედავთ, ნ. ჯაველიძე ჯვაროსნებთან ეკონომიკურ კავშირებს უკვე აღიარებს, მაგრამ თვლის, რომ პოლიტიკასთან ამას საერთო არ აქვს. ჯერ ერთი, როგორ ხდება რომ მონეტას მხოლოდ სავაჭრო ფუნქცია შეიძლება ქონდეს და მისი პოლიტიკასთან კავშირი გამოვრიცხოთ, როცა ფული სახელმწიფოს მთავარი ატრიბუტია? ან რისი თქმა სურს ავტორს, რომ საიმპერატორო ინსიგნიებით შემკული დავითის გამოსახულებიანი მონეტა, რომელზეც საქართველოს ისტორიაში ყველაზე მედიდური სამეფო ტიტულატურაა წარმოდგენილი, მხოლოდ სავაჭრო ინტერესების გამო მოიჭრა? მართალია, ამ საკითხში გარკვევა ავტორს სპეციალური ლიტერატურის დახმარებით შეუძლია, მაგრამ როგორც დარგის სპეციალისტმა და პედაგოგმა, შემიძლია კიდევ ერთხელ განვმარტო ჩემი ციტატის არსი, ვინაიდან საკითხი არასწორად იქნა ნინო ჯაველიძის მიერ აღქმული. მივყვით ჩემ ციტატას:

ძნელია ჯვაროსნული ფული წამყვან ვალუტად ჩაითვალოს მახლობელი აღმოსავლეთის ბაზარზე, ანდა ლათინთა იმპერია საქართველოსთვის ისეთ დომინანტ სახელმწიფოდ ჩაითვალოს, რაც ქართველ მეფეს სამონეტო იკონოგრაფიაზე ცვლილებების შეტანას აიძულებდა (პატარიძე 2022: 109).

ნებისმიერი ქვეყნის, მათ შორის საქართველოს სამონეტო სისტემა ყალიბდებოდა ამა თუ იმ პერიოდში საერთაშორისო ბაზარზე გავრცელებული სამონეტო სისტემის საფუძველზე. ხოლო საერთაშორისო ბაზარზე გავრცელებულ სამონეტო სისტემების ავტორები არიან ის სახელმწიფოები, რომლებიც მსოფლიო დღის წესრიგს ქმნიან. მაგალითად: ასეთს წარმოადგენდა დავითის ეპოქაში ბიზანტიის იმპერია, რომელთან ეფემერული დაქვემდებარების დროსაც კი მეფე თავისი მეფობის დასაწყისში ბიზანტიური ტიპის ვერცხლის მონეტებს ქრიდა. მსოფლიო ნუმისმატიკა ასევე იცნობს ისეთ ინტერლოკალურ მონეტებს, როგორიც იყო ანტიკურ ხანაში ალექსანდრე მაკედონელის სტატერები. არაბული დირჰემი, ირანული აბაზი და ა. შ. რასაკვირველია, ლათინთა იმპერიას ამ მასშტაბის სახელმწიფოდ ვერ მივიჩნევთ. შესაბამისად, მათ მიერ მოჭრილი, როგორც ნ. ჯაველიძე უწოდებს ე. წ. ალექს-მიცემობის“ ანუ სავაჭრო ფუნქციის მქონე მონეტები ლოკალური ფულია საკმაოდ შეზღუდული მიმოქცევის არეალით.

დასაბუთია, რომ პატივცემული მკვლევარი ნაშრომიდან მხოლოდ იმ ქვეთავს იცნობს. სადაც ჯვაროსნებთან ურთიერთობაა განხილული და არ გაცნობია დავით IV -ის მიერ მოჭრილ სხვა სამონეტო ტიპების არსს, რადგან სრულად მიიღებდა ინფორმაციას როგორ შეიძლება ნუმისმატიკური ძეგლების ფონზე გამოიკვეთოს მეფის ხედვა და საგარეო პოლიტიკა.

სტატიას ნ. ჯაველიძე შემდეგი ფრაზით ასრულებს: „უმართებულოა ქართველი ერის ისტორიის საკითხები ვიკვლიოთ თანამედროვე პოლიტიკური ვითარების გადასახედიდან“ (ჯაველიძე 2022: 211)

ჩემი დიდი მცდელობის მიუხედავად, ვერ შევძელი დამეკავშირებინა დავით მეფის და ჯვაროსნების ურთიერთობა თანამედროვეობასთან. ჩემთვის ისიც კითხვად რჩება, თუ რომელ პოლიტიკურ ვითარებაზე მიაწინებებს ავტორი.

ამრიგად, როგორც ვხედავთ, საქმე გვაქვს სამეცნიერო ტექსტის აღქმის სრულიად თავისებურ შემთხვევასთან, რომელიც, სამწუხაროდ, ვერაფერს შესძენს სამეცნიერო დისკურსს და, პირიქით, შეცდომაში შეიყვანს მკითხველს.

დამოწმებანი

პატარიძე 2021: მ. პატარიძე. შუასაუკუნოვანი ფიგურული ნიშნის სემანტიკისათვის. *საისტორიო კვებული* 8, თბილისი, მხედარი.

პატარიძე 2022: მ. პატარიძე. დავით აღმაშენებელი ნუმისმატიკური მემკვიდრეობა. (გიპოლოგია, იკონოგრაფია, საგაზეო ვექტორები), თბილისი, არტანუჯი.

ღვამერიძე 2016/2017: ც. ღვამერიძე. ერთიანი საქართველოს სამეფოს სახელმწიფო დროშის შესახებ. *ისტორიისა და ეთნოლოგიის ინსტიტუტის შრომები*, XIV-XV, თბილისი, თსუ გამომცემლობა.

ჯაველიძე 2022: ნ. ჯაველიძე. დავით აღმაშენებლისა და ჯვაროსნების „თანააღმშობის“ შესახებ. *მაცნე, ისტორიის, არქეოლოგიის, ეთნოლოგიისა და ხელოვნების ისტორიის სეხია*, 1.

“COIN WITH FIVE CROSSES” AND DANGERS OF QUOTING IN SCHOLARLY ARTICLES

Maia Pataridze

Ilia State University

mpataridze@hotmail.com

The paper aims at responding to the critique presented by Ms. Nino Javelidze in her article published in Proceedings of the Georgian National Academy of Sciences in 2022. The author criticizes political alliance of King David Aghmashenebeli and the Crusaders conjectured in my book David Aghmashenebeli Numismatic Heritage, printed in 2022. Ms. Javelidze puts much effort in discussing the provenance of the state flag. The author enthusiastically argues against representation of five-cross banner on the reverse of coins bearing portrayal of King David. The point is just that there is no mention (not even *passim*!) of the flag and its representation on coins in my book. It is a complicated task to respond to the criticism of non-existent assumptions, but inaccurate quoting might lead readers to wrong impressions, hence a few explanatory comments of mine.

Ms. Javelidze also doubts findings of iconographic research presented in my book that ascertain reverse type of David's coins as reflection of crusaders' symbolism. She brings as an example a coin minted by Charles Emmanuel I Duke of Savoy (1580-1630). Let alone iconographic dissimilarity of crosses, the graver is methodological faulty of historical research – the author juxtaposes a coin struck in 1118 and one minted in the 16th century! Likewise, unexpected is an attempt to connect the military standards depicted on the Achaemenid coins to the five-cross composition and argue against its spread in Orthodox Georgia. I agree with the author that there are no Achaemenid five-cross military standards attested on archaeological monuments of Christian Georgia. There are though representations of labarum (labarum cross among them) evidenced in mural paintings and numismatic sources.

Ms. Javelidze also endeavoured to alter the basics of the numismatic discipline. That is to say, to present Crusaders' coins as a leading currency of the world. Again, she brings in coins dating to the 13-14th centuries as validating examples which is simply methodologically wrong.

I would like to elucidate the matter by pointing out that the monetary system of any country, Georgia included, was shaped on the basis of an international monetary system of a given historical epoch, which, in turn, was established by leading political powers on international scale, e. g. Byzantium for the period of David's reign. World numismatic is also familiar with interlocal coins as *staters* of Alexander the Great in Antiquity, Arab *dirhams* or Persian *abbasi*, etc. We cannot regard the Latin Empire a state of preeminent importance, ranking equal to the above powers, therefore, coins minted by them should be considered a local coinage with pretty limited area of circulation.

Thus, the critique suggested by Ms. Javelidze seems to be based on a very peculiar perception of a scholarly text and, unfortunately, will not contribute much to scholarly discourse, let alone misguided reader.